

Şeyhülislâm Hocasâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları II

Muhittin ELİAÇIK¹

Özet

Osmanlı'da 16.yüzyıldan itibaren fetvâlar nazmen de verilmiş ve fikhî konuların bu şekilde verilmesi bu nazım türünü ilgi çekici hâle getirmiştir. Yiğit, genç, kavî manasındaki 'fetâ' kökünden gelen fetvâ kelimesi müşkül bir meselenin güçlü bir cevapla çözülmesini anlatmaktadır. Osmanlı fetvâları büyük ölçüde mensur yazılmış ise de bazı şeyhülislâm veya müftülerin fetvâlarını manzum biçimde de verdiği görülmüştür. Divan şairleri arasında yüksek bir sayıya sahip olan şeyhülislâm veya müftülerin verdikleri manzum fetvâların sanatça pek iddialı olmadığı ve meramın kısaca anlatılmasının esas alındığı görülmektedir. Osmanlı'da manzum fetvâ veren şeyhülislâmlar arasında Hocasâde ailesinden çok sayıda kişi olup, bunlardan birisi de Muhammed Efendi'dir. O, babasının ardından iki kez şeyhülislâm olarak atanmış ve tıpkı babası gibi manzum fetvâ vermede öne çıkmıştır. Onun manzum fetvâları şu ana kadar tespit edilen manzum fetvâlar arasında uzunluğu ile dikkati çekmektedir. Manzum fetvâlarından üç tanesi daha önce tarafımızca tanıtılmıştı. Bu çalışmada sonradan tespit edilen manzum fetvâları tanıtılmaktadır. Bunlar arasında Arapça olanlar da vardır.

Anahtar Kelimeler: Hocasâde, Şeyhülislâm Muhammed Efendi, manzum fetvâ.

Poetry Fatwas of SheikhuIslam Hodjazade Muhammed Efendi II

Abstract

Since the 16th century in the Ottoman Empire, the fatwas were given in verse form and the fact that of fiqh subjects were given in this way directed the attention to this way. The word fatwa, which comes from the root of 'feta' in the meaning of yigit, young, kavi, describes the solution of a difficult issue with a strong answer. Although the Ottoman fatwas were largely prose written, it was seen that some of the sheikhs or mufti were also given the fatwas in verse form. It is seen that the verse fatwas given by the sheikhs or muftis, who have reached a high number among the Divan poets, are not very ambitious in the art and they are based on a brief description of the purport. Among the sheikhs who gave verse fatwa in the Ottoman Empire, there were many from Hocasâde family; one of them was Muhammed Efendi. He was appointed as sheikhuIslam twice after his father and, like his father, he was known for verse fatwas. His verse fatwas are among the longest of the verse fatwas identified so far. Three of the verse fatwas were introduced by us before, and in this study, the later identified fatwas were introduced. These include the fatwas written in Arabic.

Keywords: Hodjazade, sheikhuIslam, Muhammed Efendi, poetry fatwa.

¹ Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi, meliacik63@kku.edu.tr ORCID: 0000-0002-5137-3275

GİRİŞ

İslâm dünyasında oldukça yaygın olan nazmen eser yazımı Osmanlı'da fetvâ alanında da uygulanmıştır. Osmanlı'da her türlü mesele fetvâlara konu olmuş ve şeyhülislâm veya müftüler hususî veya resmî olarak yüz binlerce fetvâ vermiştir. Osmanlı'da fetvâ işleri İstanbul'da şeyhülislâmca, kazalarda da bu kurumun memurları olarak müftülerce ifa edilmiştir. Şeyhülislâm veya müftülerce, cevapları genellikle Hanefi mezhebine göre verilen fetvâları içeren kitaplar *fetâvâ, vâkıât, huzâne, mesâil, nevâzil, hulâsa* gibi adlarla anılmıştır. Osmanlı Devleti'nde 129 isim şeyhülislâm olarak atanmış ve en uzun süreli görevi 29 yıl ile Ebussuud Efendi yapmıştır. Fetvâlarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice gibi hayalî adlar kullanılmıştır. Fetvâların altlarında şeyhülislâmın genellikle '*ketebehü'l-fakîr Sadeddîn ufiye anh'* şeklinde imzaları bulunmuştur. Osmanlı fetvâları genellikle mensur olup, az sayıda da olsa manzum verilenler olmuş ve bunlar genellikle şair müftülerce verilmiştir. Bu fetvâların ilk örnekleri 16. yüzyıl ortalarında Şeyhülislâm Kemalpaşazâde, Sadi Çelebi ve Ebussuud Efendi tarafından verilmiş, daha sonra diğer şeyhülislâmlar da bu geleneğe katılarak uygulama genişlemiştir. Osmanlı manzum fetvâlarında sanat endişesi güdülmemiş, genellikle kısa aruz kalıpları kullanılmış, konular kısaca ifade edilmiştir. Bu fetvâlar sıradan manzumeler olmayıp, şair şeyhülislâmlarca yazılmışlar ve bazen teşbih, nükte, mecaz ve tevriyelerin güzel örnekleri sergilenmiştir. Bu fetvâların soru kısmında şeyhülislâmlar için: *sadefçe-i kevî, yegâne-i dehr, ukde-güşây-ı işkâl, ukde-güşây-ı müşkil-i nâs, hallâl-ı müşkilât, re'îs-i mecâmi'-i ulemâ, mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ, miiftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs* gibi övgüler kullanılmıştır. Manzum fetvâ vermeyi aile geleneği hâlinde sürdürenler de olup, mesela on bir adet manzum fetvâsıyla en çok manzum fetvâ veren şeyhülislâm olan Hoca Sadeddin Efendi ile onun Hocazâde lakaplı oğul ve torunları Muhammed, Esad, Ebû Saîd, Muhammed Bahâî ve Ebû Saîdzâde Feyzullah Efendiler böyledir. Bunlardan Hocazâde Muhammed Efendi, Hoca Sadeddin Efendi'nin en büyük oğul olup çok sayıda manzum fetvâ vermiştir. Manzum fetvâlarından bir kısmını daha önce tanıtmıştık (Eliaçık, 2017, s.71-82). Bu çalışmada ise sonradan tespit edilen manzum fetvâları tanıtılmaktadır.

Hocazâde Muhammed Efendi

Hoca Sadeddin Efendi'nin en büyük oğul olup, babası Bursa Yıldırım Han medresesinde müderris olarak görev yaparken 27 Şubat 1568'de doğmuştur. İlk tahsilini babası, Molla Tefvîk ve diğer âlimlerden almış, 1586'da İsmihan Sultan Medresesi müderrisliği pâyesiyle ilmiye mesleğine girmiş, Nisan 1589'da Sahn-ı Semân müderrisliği pâyesini almış, Şubat 1591'de Süleymâniye medresesine müderris olmuş, Temmuz 1592'de yirmi beş yaşında Mekke kadısı olmuştur. 1596 yılında İstanbul kadısı, müteakiben Anadolu kazaskeri, 1599'da Rumeli kazaskeri, 1601'de şeyhülislâm olmuş, 1603'te ayrılıp 1608'de ikinci kez şeyhülislâm olup yedi yılı aşkın bu görevde kalmıştır. 1615 yılında kırk dokuz yaşında vefat edip babasının Eyüp camiindeki kabrinin yanına defnedilmiş; şeyhülislâmlığa kardeşi Esad Efendi atanmıştır. Şiir ve inşâda kiskanılacak derecede, zekâda akl-ı evvel, fazilette ikinci Hocazâde, güleryüzlü, nüktedan, şakacı bir zat olduğu; üç dilde nazım ve süslü nesirler ve Kasîde-i Bür'e tahmisi yazdığı, zamanın eserlerine takriz ve mukaffâ imzalar yazdığı, tıpkı babası gibi Cuma günleri Ayasofya'da

fetvâlar verdiği bildirilmiştir. 17 ay Sultan III. Mehmed, 7,5 yıl da I.Ahmed devirlerinde olmak üzere toplam dokuz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır (Müstakimzade, vrk.63a-b; Ahmed Rifat, s.42-43; İpşirli, 2003, s.452-453).

Hocazâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları

Muhammed Efendi'nin manzum fetvâlarından bir kısmını daha önce tanıtmıştık. Ancak, devam eden araştırmalarımızla sonradan başka fetvâları da ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada böyle bir fetvâ aşağıda tanıtılmaktadır. Bu fetvâda, satın aldığı cariyesiyle istibrâ² müddetini beklemeden çiftleşmeye giren Zeyd'in büyük bir günah işlemiş olduğu, dolayısıyla bundan tövbe etmesi gerektiği bildirilmektedir:

1. ³

*fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Ey iden cümleñiñ işkâlini hall
Dâ'iyüz devletüñe kaldurup el
Hâfız u hâmiñ ola Hayy u ebed
Nâşır u nâzır ola Rabb-i ezel
Devlet-i 'ömr ü devâm ile sizi
Ser-firâz ide Hudâ 'azze ve cell
Müşkili 'arz idelüm hazretüñe
Umarız eylesesin anı da hall
İştirâ eylese bir cāriye Zeyd
Bikr olup olsa dañi vaṭ'e maḥal
Teveḳân eylese anuñ nefsin
Hâne-i şabrına hem virse halel
Bilmeyüp mes'ele-i istibrâ'
Bî-tevaḳḳuf o maḥal itse 'amel
İbtidâ' vaṭ'i midür Zeyde harâm
Yoḥsa bir nice zamân var mı vecel
Hürmete vaṭ'i muḳarrer Zeydüñ
İşmi zānî gibi mi yoḥsa eḳall
Hâme-i luṭfuñile eyle raḳam
Ne ise ḳavl-i İmâm-ı ekmel
El-cevâb
Müddeti variken istibrānuñ
Cāriye olmaz ana cāy-ı 'amel
Zât-ı hayz ise gerek bir hayza
Üç de dinmiş budur ammâ ki eḳall
Harde veyâ āyise ise eger
Mâ-ḥaşal vaṭ'e olmaz ise maḥal
İştirâsıyla dem-i hayzından*

² Alınan kadının gebe olmadığına kanaat getirmek için bir âdet görünceye kadar beklemek.

³ Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 18185, 12b.

Giçse bir ay olur müddeti ħall
Yapışup dāmen-i istiğfara
Eylesün sâbık için ħavf u vecel
İtdügi zenb için itsün tevbe
Tā ki ‘afv ide Ĥudā ‘azze ve cell
Lāĥıķı eylesün ħalbe ħuĥūr
Āĥir-i müddete dek urmasun el
Şarĥ-ı İslām u diyānet budur
Virmesün sū’-i ‘amel dīne ħalel
Yoĥsa itmek mi diler yine şurū‘
Diseler ismini zāniden eķall
Ġilzet-i ħürmeti var bunun da
Bu daĥi oldı zinā virdi zelel
‘Afv umup yazdı Muĥammed bu sözi
Ketb itdi ki bula ĥüsn-i ‘amel
Keteba’llahu lehu ĥüsn-i ‘amel

Ey herkesin müşkülünü çözen! Devletine duacıyız. Allah, yar ve yardımcın olup seni hep yükseltsin. Umarız arz ettiğimiz bu müşkülü de çözersin. Zeyd bâkire bir cariye alsa ve isteklenip çiftleşmek istese, istibrâyı bilmediğinden beklemeyip onunla çiftleşse bu, Zeyd’e haram mıdır, yoksa bir süre ondan çekinmesi mi gerekir? Yaptığı bu işin günahı zina eden gibi midir, yoksa daha az mıdır? Büyük İmam’ın bu konudaki görüşünü lütfedip yaz.

Elcevap: İstibrânın müddeti varken cariye ile çiftleşemez. Cariye, hayızlıysa bir hayız süresi geçmelidir; üç de denilmiştir, ama en azı budur. Eğer hayızdan kesilmişlerden olup çiftleşme de olmazsa almasıyla birlikte bir ay geçmelidir. İstiğfar eteğine yapışıp işlediği günaha tövbe etsin ki Allah affetsin. Bir daha aklına getirmesin, süre sonuna dek el sürmesin. İslâm’ın şartı ve dindarlık budur; kötü iş dīne zarar vermesin. Bunun adına zina edenden daha hafif denilse yoksa yine mi bu işi yapacak? Bu da alçaltan zinadır ve büyük bir haramdır. Muhammed, afv umup bu sözü yazdı ki güzel amel bulsun.

SONUÇ

Osmanlı’da ilk örneklerine 16.yüzyılda rastlanan manzum fetvâlar belli yüzyıl ve çevrelerde bir gelenek hâlinde uygulanmıştır. Buna ait örnekleri 16.yüzyılın sonlarından itibaren 17.yüzyıl ortalarına kadar Hoca Sadeddin Efendi ile oğul ve torunlarından oluşan Hocazâdeler ailesinde görmek mümkündür. Bu aile manzum fetvâ vermekle tanınmış ve şeyhülislâm, kazasker, kadı, müftü, müderris gibi unvanlarla birçok manzum fetvâ vermişlerdir. Bu ailenin atası olan Hoca Sadeddin Efendi Osmanlı’da Ebussuud Efendi ile birlikte en çok manzum fetvâ veren şeyhülislâm olup, kendisinden sonra oğlu Muhammed Efendi de onun yolunu izleyip birçok manzum fetvâ vermiştir. O, babasının ardından şeyhülislâm olup dokuz yıl bu makamda kalmıştır. Daha önce üç manzum fetvâsını tanıtmıştık. Bu çalışmada ise sonradan ortaya çıkan bir fetvâsı tanıtılmıştır. 21 beyitlik bu fetvâda, satın aldığı cariyesiyle istibrâ süresini beklemeden çiftleşen Zeyd’in işlediği günah ve konuyla ilgili hükümler açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed Rifat Efendi (tsz), *Devhatü'l-meşâyah maa-zeyl*, İstanbul.

Eliacık, M. (2017), “Şeyhülislâm Hocaâde Muhammed Efendi'nin Manzum

Fetvâları”, Journal of History School, September 2017, pp.71-82.

İpşirli, M.(2003). “Mehmed Efendi, Hocaâde”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.28, İstanbul, s.452-453.

Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-Meşâyah*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3681/2.

Yazma Eserler

Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütp., 03 Gedik 18185.

Mecmûatü'l-fetāvā, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, demirbaş nr. 1923, 3577, 2118.